

МЕТА КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПАРАДИГМИ, ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ПЕНОЛОГІЧНИЙ ПРАГМАТИЗМ

Дмитро Ягунов

адвокат, д. пол. н., к. н. держ. упр.,

доцент, MSc in Criminal Justice

d.yagunov@gmail.com

www.youtube.com/@PrisonIssues

EBERHARD KARLS
UNIVERSITÄT
TÜBINGEN

Дмитро Ягунов
адвокат

Dmytro Yagunov
Attorney at Law

Стаття 50 КК України

Покарання має на меті:

- кару
- виправлення засуджених
- запобігання вчиненню засудженими нових кримінальних правопорушень
- запобігання вчиненню кримінальних правопорушень іншими особами

Стаття 6 КВК України

➔ **Виправлення** - процес позитивних змін, які відбуваються в особистості засудженого та створюють у звасудженого готовність до самокерованої правослухняної поведінки.

➔ **Ресоціалізація** - свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві.

КРИЗА РЕАБІЛІТАЦІЙНОГО ІДЕАЛУ

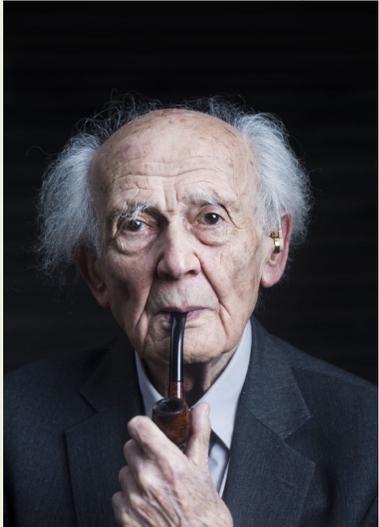

- Криза реабілітаційного ідеалу, яка відбулася у 1971 році завдяки епохальній революційній праці Роберта Мартінсона про *«Nothing Works»*, завдала більш ніж серйозного удару по формально-класичних поглядах на сутність соціального контролю та реальні функції пенітенціарних установ.

Ягунов Д.В. (2010). «Криза реабілітаційного ідеалу» в наукових працях Роберта Мартінсона та їх значення для формування сучасної пенальної політики. Південноукраїнський правничий часопис. 4. С. 28-30.

КРИЗА РЕАБІЛІТАЦІЙНОГО ІДЕАЛУ

- ➔ Внаслідок цих революційних та еволюційних змін західна пенітенціарна політика перейшла від *мега-оптимізму* до *над-песимізму* щодо можливостей виправляти девіантів.
- ➔ У подальшому крок було зроблено до максимально *реалістичної оцінки* виправних програм, що базувалася на мета-аналізі та ретельному висвітленні методології проведення досліджень.
- ➔ Реабілітаційний ідеал, який упродовж тривалого часу служив ідеологічним підґрунтям та наповненням будь-якого виправного впливу, опинився у стані перманентної кризи з огляду на свій потенціал.

На відміну від епохи, коли під оплески освіченої публіки в Амстердамі відкрився виправний дім, сьогодні питання «реабілітації» є не скільки дискусійним, скільки неактуальним.

Кримінологи ще певний час будуть «ламати списи» через старі, але невирішені питання ідеології покарання.

У мисленні сучасних практиків пенітенціарної системи найважливіші зміни полягають як раз у відсутності щирих або лицемірних «декларацій про реабілітаційні наміри».

Те, що ув'язнені роблять у своїх одиночних камерах, нікого не хвилює. Головним є те, що вони там просто перебувають.

Бауман 3. Глобалізація. Последствия для человека и общества.

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПЕНІТЕНЦІАРНІ ПРАВИЛА

- **Recommendation Rec(2006)2-rev of the Committee of Ministers to member States on the European Prison Rules**
- Adopted by the Committee of Ministers on 11 January 2006, at the 952nd meeting of the Ministers' Deputies
- Revised and amended by the Committee of Ministers on 1 July 2020 at the 1380th meeting of the Ministers' Deputies)

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПЕНІТЕНЦІАРНІ ПРАВИЛА

- ➔ Stressing that the enforcement of custodial sentences and the treatment of prisoners necessitate taking account of **the requirements of safety, security and discipline**, while also ensuring **prison conditions** which do not infringe human dignity and which offer meaningful occupational activities and treatment programmes to inmates, thus preparing them for their *reintegration into society*

SOCIAL REHABILITATION

- ➔ **17.1.** Prisoners shall be allocated, as far as possible, to prisons close to their homes or places of **social rehabilitation.**

REINTEGRATION

➔ **6.** All detention shall be managed so as to facilitate **the reintegration into free society** of persons who have been deprived of their liberty.

➔ **72.3.** The duties of staff ... shall take account of the need to facilitate **the reintegration of prisoners into society** after their sentence has been completed through a programme of positive care and assistance.

REINTEGRATION

- ➔ **83.** The prison authorities shall introduce systems of organisation and management that:
- ➔ **c.** facilitate good communication between prisons and between the different categories of staff in individual prisons ... that provide services for prisoners, in particular with respect to the care and **reintegration** of prisoners.

HUMAN AND SOCIAL INTERACTION

➔ **25.2.** This regime shall allow all prisoners to spend as many hours a day outside their cells as are necessary for an adequate level of **human and social interaction.**

EFFECTIVE SOCIAL SUPPORT

- **107.3.** This aim may be achieved by a pre-release programme in prison or by partial or conditional release under supervision combined with **effective social support.**

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

- Ув'язнений не може бути позбавлений свободи, якщо немає законних пенологічних підстав для ув'язнення, які включають **кару, залякування, захист суспільства** та **реабілітацію**

«Murray v. the Netherlands» [GC], п. 100

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

- Кримінологи посилаються на різноманітні функції, які традиційно очікуються від покарання, включаючи **відплату, запобігання, захист суспільства та реабілітацію**

- Однак останніми роками спостерігається тенденція приділяти більшу увагу **реабілітації**, про що свідчать, зокрема, правові документи Ради Європи

«Dickson v. the United Kingdom» [GC], п. 28

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

- Під час відбування покарання ув'язнений повинен поступово просуватися крізь пенітенціарну систему, таким чином переходячи від перших днів відбування покарання, коли наголос може бути зроблений на **карі** та **відплаті**, до останніх етапів, коли наголос повинен бути зроблений на **підготовці до звільнення**

«Dickson v. the United Kingdom» [GC], п. 28

РЕАБІЛІТАЦІЯ

- У своїй судовій практиці щодо прав ув'язнених Суд робить особливий акцент на принципі **реабілітації**, тобто **реінтеграції** засудженого до суспільства

«James, Wells and Lee v. the United Kingdom», п. 209 ;

«Dickson v. the United Kingdom» [GC], п. 28 ;

«Murray v. the Netherlands» [GC], п. 100 ;

«Mastromatteo v. Italy» [GC], п. 72

РЕАБІЛІТАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ; ВІД РЕАБІЛІТАЦІЇ ДО РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ

- Реабілітація останнім часом і більш позитивно представляє радше ідею **ресоціалізації** через реалізацію особистої відповідальності

«Dickson v. the United Kingdom» [GC], п. 28

РЕАБІЛІТАЦІЯ v. ЗАХИСТ СУСПІЛЬСТВА

- ▶ Суд переконаний, що у справах, які стосуються позбавлення волі на невизначений строк для цілей захисту суспільства, реальна можливість **реабілітації** є необхідним елементом будь-якої частини ув'язнення, яка має бути виправдана виключно посиленням на **захист суспільства**

«James, Wells and Lee v. the United Kingdom», п. 209

РЕІНТЕГРАЦІЯ

- ▶ Суд визнає легітимною політику прогресивної соціальної **реінтеграції** засуджених.
- ▶ Суд визнає цінність тимчасового звільнення, що дозволяє соціальну **реінтеграцію** злочинців, навіть коли вони були засуджені за насильницькі злочини.

«James, Wells and Lee v. the United Kingdom», п. 209;

«Dickson v. the United Kingdom» [GC], п. 28;

«Murray v. the Netherlands» [GC], п. 100;

«Mastromatteo v. Italy» [GC], п. 72

РЕАБІЛІТАЦІЯ «ДОВІЧНИКІВ»

- Політика європейських країн щодо обрання покарань наразі акцентує увагу на **реабілітаційній меті позбавлення волі**, навіть у випадку засуджених до довічного позбавлення волі

«Petukhov v. Ukraine (№ 2)», п. 181

РЕАБІЛІТАЦІЯ «ДОВІЧНИКІВ»

- Існуючий в Україні режим для засуджених до довічного позбавлення волі є несумісним з **метою реабілітації**

«Petukhov v. Ukraine (№ 2)», п. 1814

РЕАБІЛІТАЦІЯ ЗЛОЧИНЦІВ У ДОПОВІДЯХ КОМІТЕТУ З ПИТАНЬ ЗАПОБІГАННЯ КАТУВАННЯМ

- Комітет повинен повторити свою рекомендацію владі Молдови продовжувати максимально використовувати альтернативи тюремному ув'язненню та заходи, що сприяють **реінтеграції ув'язнених до суспільства**

Report on the visit to Moldova carried out by the CPT from 28 January to 7 February 2020, Para 40, P. 25.

КАРА

- ▶ Водночас **кара (відплата)** залишається однією з цілей позбавлення волі

«James, Wells and Lee v. the United Kingdom», п. 209;

«Dickson v. the United Kingdom» [GC], п. 28;

«Murray v. the Netherlands» [GC], п. 100;

«Mastromatteo v. Italy» [GC], п. 72

УБЕЗПЕЧЕННЯ СУСПІЛЬСТВА

- Так само основними функціями ув'язнення є **захист суспільства**, у тому числі шляхом унеможливлення вчинення повторних злочинів

«James, Wells and Lee v. the United Kingdom», п. 209;

«Dickson v. the United Kingdom» [GC], п. 28;

«Murray v. the Netherlands» [GC], п. 100;

«Mastromatteo v. Italy» [GC], п. 72

УБЕЗПЕЧЕННЯ СУСПІЛЬСТВА

- Однією з важливих функцій тюремного ув'язнення є **захист суспільства**, наприклад, шляхом запобігання повторному вчиненню злочину злочинцем і, таким чином, завданню подальшої шкоди.
- Водночас Суд визнає законну мету політики поступової **соціальної реінтеграції** засуджених

«*Mastromatteo v. Italy*» [GC], п. 72

РЕАБІЛІТАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ

- Реабілітація як така має другорядну природу засобу досягнення більш високої мети убезпечення суспільства з центральною категорією *incarceration*.
- *«Якщо беруться за справу виправлення злочинця, його здебільшого намагаються виправити в силу загрози рецидивного злочину».*
- Метою пробації є забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених ...

РЕАБІЛІТАЦІЯ ЯК СФЕРА ПОЛІТИЧНОГО ПОПУЛІЗМУ

РЕАБІЛІТАЦІЯ ДЕВІАНТІВ ЯК СФЕРА ПОЛІТИЧНОГО ПОПУЛІЗМУ

- Газета, що опинилася у мене в руках, цілком ймовірно, була урядовою, тому що єдине, чому присвячувалася вся перша сторінка, це щоб кожен неодмінно доклав усіх зусиль для переобрання уряду на новий термін під час загальних виборів, до яких начебто залишалося зо два тижні або три.

РЕАБІЛІТАЦІЯ ДЕВІАНТІВ ЯК СФЕРА ПОЛІТИЧНОГО ПОПУЛІЗМУ

- ➔ **Х**валькувато розписувалися, як багато уряд зробив за останній рік, наскільки зріс експорт, які великі в нього успіхи на міжнародній арені, як покращилася соціальна захищеність тощо. **А**ле найбільше уряд хвалився тим, як йому за останні півроку вдалося нібито зробити вулиці безпечнішими для всіх законослухняних жителів, кому доводиться ходити ними вечорами.

РЕАБІЛІТАЦІЯ ДЕВІАНТІВ ЯК СФЕРА ПОЛІТИЧНОГО ПОПУЛІЗМУ

- ➔ **Ц**е, мовляв, було досягнуто збільшенням платні поліцейським та більш суворим ставленням поліції до девіантних молодиків, збоченців та грабіжників. **Ц**е, власне, вже певним чином зацікавило вашого скромного оповідача.
- ➔ **А** на другій сторінці виявилася каламутна фотографія, з якої дивився на мене хтось дуже й дуже знайомий; на перевірку виявилось, що це я сам і є.

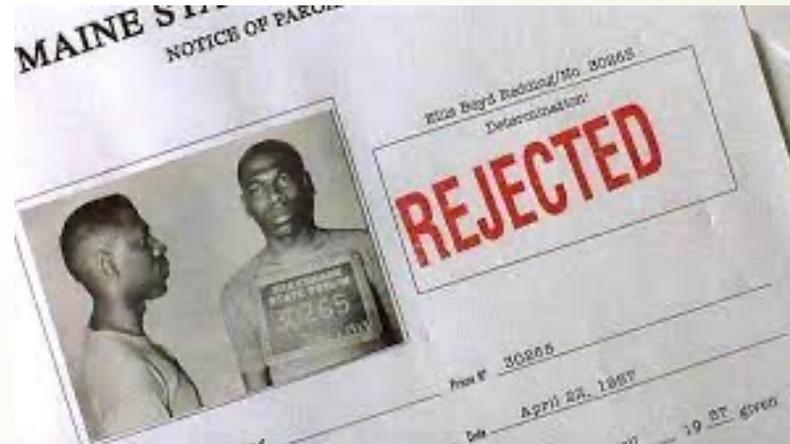
РЕАБІЛІТАЦІЯ ДЕВІАНТІВ ЯК СФЕРА ПОЛІТИЧНОГО ПОПУЛІЗМУ

- ➔ Дивився я з газети похмуро та ніби як злякано, але це єдино через спалахи, якими мені раз у раз засліплювали очі. Підпис свідчив, що це – перший випускник нового *Державного інституту виправлення злочинних елементів*, який звільняється від кримінальних інстинктів всього за два тижні і став тепер законослухняним добрим громадянином.

- Ми переглянули Ваше досьє. Ви відбули 20 років довічного ув'язнення. Як Ви вважаєте, Ви перевиховалися?
- Так, сер. Клянуся Богом, я встав на шлях істинний. Я не являю загрози для суспільства.

➤ **ВІДХИЛИТИ**

- **Ви відбули 40 років з Вашого довічного ув'язнення. Як Ви вважаєте, Ви перевиховалися?**
- *Перевиховався? Ви знаєте, я поняття не маю, що означає «перевиховався».*
- **Ви готові повернутися до суспільства?**
- *Я розумію, розумію. Але для мене це лише штамп для політиків. Для того світу, з якого Ви. Такий молодий, талановитий чоловік. Вам хочеться мати спокійну роботу.*

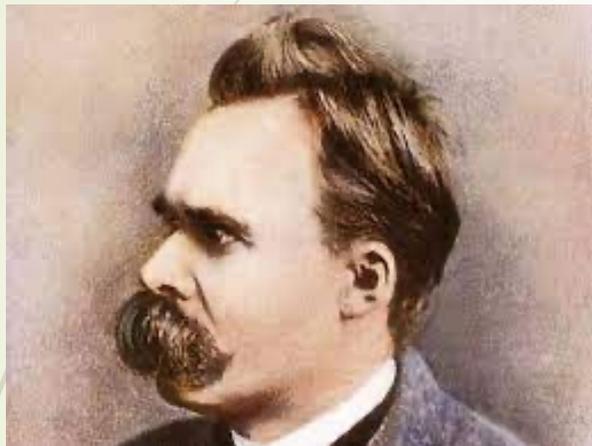

➤ **Вам шкода, що Ви вчинили злочин?**

➤ Не минає дня, щоб я не відчував жалю, але не тому, що я тут. Я дивлюся на себе, молодого пацана, який скоїв злочин. Мені шкода, що я не можу поговорити з ним, я б спробував напоумити його. Сказати йому, що чекає його в майбутньому, але не можу. Цього хлопчика вже немає, і з цим мені доведеться жити до смерті. Давай, бери свій штамп і став його. Мені наплювати, який штамп ти поставиш.

➤ **СХВАЛИТИ**

«РЕАБІЛІТАЦІЙНЕ НАСИЛЬСТВО»

► **Н**амагання «гуманізувати» (яке вельми наївно вирішило питання, що є «людяним») є тартюфством, під прикриттям якого певний рід людей намагається отримати панування.

Ницше Ф. Воля к власти; Посмертныe афоризмы. Минск: Попурри, 1999. С. 144.

MISTRETTA v. UNITED STATES

► «**Н**астав час більш ретельно поглянути на реабілітацію як на вагому пенологічну теорію через недосяжність зазначеної цілі в усіх випадках».

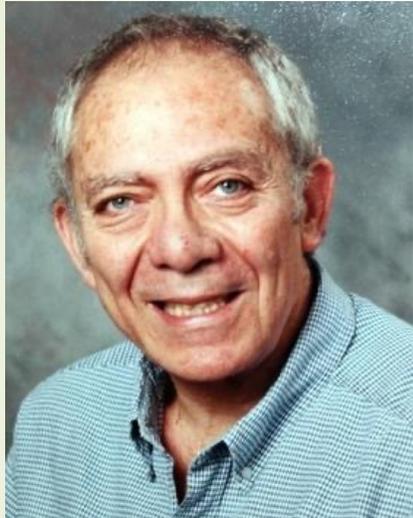
► «**Р**еабілітація є застарілою моделлю для винесення вироків»

► «**М**ожна визнати невдачу зусиль щодо реабілітації злочинців

Mistretta v. United States, 488 U.S. 361 (1989)

ПЕНОЛОГІЧНИЙ ПРАГМАТИЗМ

- Перший мета-аналіз Мартінсона був очевидно помилковим. Висновок про «Ніщо не спрацьовує» є занадто категоричним, занадто песимістичним і не базується на доказах. Дієві форми поводження з девіантами можливі за правильних умов. Рецидивізм не повинен бути єдиним критерієм успіху

Cohen S. (1985). *Visions of Social Control. Crime, Punishment and Classification.* Polity Press in association with BlackweU Publishers Ltd. 325 p. P. 181.

ПЕНОЛОГІЧНИЙ ПРАГМАТИЗМ

- ➔ Система кримінальної юстиції, заснована на ретрибутивних принципах, буде не більш гуманною й результативною, аніж система, яка принаймні ідеологічно орієнтована на мету реабілітації злочинців

Cohen S. (1985). *Visions of Social Control. Crime, Punishment and Classification.* Polity Press in association with BlackweU Publishers Ltd. 325 p. P. 247.

ДОКАЗИ УСПІХУ РЕАБІЛІТАЦІЇ У НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

► «РЕЛІГІЙНІ»

- Декларується, що та або інша реабілітаційна програма є успішною: є певний прорив у зменшенні рецидивізму за умови «більшого залучення суспільства» або щось інше (і що для підтвердження цього результату потрібні подальші дослідження)

ДОКАЗИ УСПІХУ РЕАБІЛІТАЦІЇ У НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

► «ВИГАДЛИВІ»

- Занадто перенасичені такими словами як-то «процес», «контрольна група», «зворотній зв'язок», «блок-схема», «цілі», «вихідні дані» та «система», які розташовані у випадковому порядку (і, як у попередньому прикладі, потребують додаткових досліджень)

ДОКАЗИ УСПІХУ РЕАБІЛІТАЦІЇ У НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

➔ «НІГІЛІСТИЧНІ»

~_(\ツ)_/~

- ➔ Декларується, що зрештою «ніщо не спрацьовує», що нові ініціативи коштують стільки ж, як і попередні (проте, ймовірно, потрібно більше досліджен)
- ➔ Прикладом є абстрактна анти-формула «Деякі речі спрацьовують, щодо певних людей, інколи, за певних умов».

ПЕНОЛОГІЧНИЙ ПРАГМАТИЗМ

- **А**бстрактність «деяких речей», які начебто «працюють» «за певних умов» та «щодо певних людей», не може задовольняти пенітенціарну політику, і особливо пенітенціарну політику доби Постмодерну, яка заснована на «економії коштів платників податків» та домінуванні ідеї, що «краще не робити нічого, аніж робити дорожче».

ПОСТРЕАБІЛІТАЦІЙНА ПАРАДИГМА

- **Н**аявність мети реабілітації у переліку цілей заходів соціального контролю (зокрема покарання) обумовлена стійким реабілітаційним міфом.
- **З**анепад реабілітаційного ідеалу, що стався у 1970-х роках та продовжується сьогодні, відбувся не тому, що були знайдені докази, що реабілітація «не працює».
- **Ц**е відбулося, що не було знайдено доказів того, що реабілітація «працює», особливо враховуючи неймовірно високі надії, що покладалися на реабілітацію.

ПОСТРЕАБІЛІТАЦІЙНА ПАРАДИГМА

- Звичайно, це аж ніяк не означає, що реабілітація має зникнути з переліку цілей соціального контролю за девіантами (покарання).
- Проте можна сказати, що у сучасних пенітенціарних установах у переліку цілей покарання реабілітація займає маргінальне становище.

ПОСТРЕАБІЛІТАЦІЙНА ПАРАДИГМА

- ▶ На відміну від інших цілей заходів соціального контролю за девіантами ми не можемо сьогодні надати чіткого визначення ані сутності «виправлення», ані критеріїв «виправлення» (за винятком безмежно спрощеного критерію рецидивізму, використання якого для аналізу реабілітаційного потенціалу покарання призводить для невтішних для реабілітації висновків).
- ▶ Щодо реабілітації девіантів, то її міфологізація набуває ще більшого виміру з огляду на категорично негативний вплив тотальних інституцій на особистість людини.

ПОСТРЕАБІЛІТАЦІЙНА ПАРАДИГМА

- ➔ Саме реабілітація девіантів надає політиці соціального контролю гуманістичної спрямованості, а тому її збереження є потрібним для запобігання перетворенню політики соціального контролю на інструмент тоталітаризму.

ПОСТРЕАБІЛІТАЦІЙНА ПАРАДИГМА

- ▶ **В**одночас це не означає, що реабілітація девіантів має широку індульгенцію існувати сама в собі – без доказів своєї ефективності.
- ▶ **Б**ільше того, само у суспільстві Постмодерну до реабілітації висуваються більші вимоги щодо доведення своєї корисності, аніж коли-небудь раніше.
- ▶ **І**накше найближчим часом ми можемо очікувати появи «другого Мартінсона», удар якого по реабілітаційній складовій соціального контролю може бути останнім.

ПОСТРЕАБІЛІТАЦІЙНА ПАРАДИГМА

- ➔ Криза реабілітаційного ідеалу не могла пройти непоміченою по психологічному полю.
- ➔ Відповідний вакуум був одразу ж заповнений оновленою концепцією небезпечного стану особи, «ризиками» та «менеджментом ризиків», через що можна стверджувати про моральну відповідальність реабілітаційної парадигми.

ВІТЧИЗНЯНІ ПРИКЛАДИ

- ➔ Понад 130 вироків суду першої інстанції
- ➔ Апеляційною палатою ВАКС розглянуто апеляційних скарг на понад 80 з них

РЕАБІЛІТАЦІЯ ТА УМОВИ УТРИМАННЯ УВ'ЯЗНЕНИХ

- **Д**ержава зобов'язана організувати свою пенітенціарну систему таким чином, щоб забезпечити повагу гідності затриманих, незалежно від фінансових та матеріально-технічних труднощів.

«Muršić v. Croatia» [GC], п. 99

- **Н**естача кадрів не знімає з держави обов'язку дбати про добробут ув'язнених у пенітенціарних установах.

«Rodić and Others v. Bosnia and Herzegovina», п.п. 17, 31, 71

РЕАБІЛІТАЦІЯ ТА УМОВИ УТРИМАННЯ УВ'ЯЗНЕНИХ

- ▶ **В**исокий рівень злочинності, відсутність ресурсів або інші структурні проблеми не є обставинами, які виключають або послаблюють відповідальність держави за неналежні умови ув'язнення.
- ▶ **Н**а державу покладається обов'язок організувати свою пенітенціарну систему таким чином, щоб функціонування пенітенціарної системи не призводило до появи таких умов, незалежно від фінансових або технічних труднощів.

«Neshkov and Others v. Bulgaria», п. 229

РЕАБІЛІТАЦІЯ ТА УМОВИ УТРИМАННЯ УВ'ЯЗНЕНИХ

- ▶ **Б**рак коштів не може в принципі виправдати умови, які є настільки поганими, що перевищили поріг поведження, що суперечить статті 3 Конвенції.
- ▶ **Е**кономічні проблеми держави не можуть у будь-якому разі пояснити та виправдати окремі умови утримання, які неприпустимі з огляду на дотримання вимог статті 3 Конвенції.

«Aliev v. Ukraine», п. 151

Vielen Dank für Ihre
Aufmerksamkeit

EBERHARD KARLS UNIVERSITÄT TÜBINGEN

► **Дмитро Ягунов**

- адвокат, д. пол. н., к. н. держ. упр.,
- доцент, MSSc in Criminal Justice
- d.yagunov@gmail.com
- www.youtube.com/@PrisonIssues
- <https://yagunov.net>
- <https://yagunov.in.ua>

Дмитро Ягунов
адвокат

Dmytro Yagunov
Attorney at Law